

MAŁGORZATA ŁĄCZKOWSKA-PORAWSKA

Nowe przesłanki uznania spadkobiercy za niegodnego

New Grounds for Declaring the Heir Unworthy

The article analyses the new grounds for declaring an heir unworthy to succeed, which were introduced by the amendment of July 2023 to the inheritance law. The nature of the modifications raises numerous enquiries and uncertainties outlined in the study. A critical assessment of the new solution is also accompanied by *de lege ferenda* remarks.

MAŁGORZATA ŁĄCZKOWSKA-PORAWSKA doktor habilitowany nauk prawnych,
profesor Polskiej Akademii Nauk
ORCID – 0000-0002-0875-3598 / e-mail: m.laczowska-porawska@inp.pan.pl

SŁOWA KLUCZOWE: dziedziczenie,
niegodność, wydziedziczenie,
niealimentacja, testament

KEYWORDS: inheritance,
unworthiness, disinheritance,
non-alimony

1 | Wprowadzenie

Podstawowym celem prawa spadkowego jest zapewnienie ciągłości majątkowych praw oraz obowiązków niezwiązanych ściśle z osobą i mogących trwać dłużej niż ludzkie życie, a przysługujących osobie fizycznej, która zmarła. Z jednej strony chodzi zatem o kontynuację korzystania z dóbr majątkowych wypracowanych przez człowieka, z drugiej – regulacja dziedziczenia ma także gwarantować możliwość zaspokojenia wierzycieli zmarłego.

Polskie prawo spadkowe w kwestii ustalenia, kto ma zostać spadkobiercą, przewiduje pierwszeństwo woli spadkodawcy. To osoba, która wypracowała dany majątek, ma prawo zdecydować, kogo widzi w roli następcy. Decyzję taką wyraża przede wszystkim rozrządzeniami testamentowymi o określonej treści, poprzez które dysponuje swoim majątkiem. Także brak testamentu może stanowić przejaw jego woli. Spadkodawca może w ten sposób okazać aprobatę dla rozwiązań ustawowych, które satysfakcjonują go w jego sytuacji życiowej, albo nie interesuje go na jakiej podstawie dojdzie do dziedziczenia po nim. Brak sporządzenia ostatecznej woli może być jednak wynikiem także innych okoliczności, dlatego ostrożnie należy podchodzić do stwierdzenia, że niesporządzenie testamentu jest działaniem celowym ze świadomością konsekwencji, choć oczywiście jest to zachowanie wywołujące skutki prawne w postaci dziedziczenia ustawowego.

Dokonany przez spadkodawcę w testamencie wybór spadkobiercy nie podlega ocenie w świetle zasad słuszności, na przykład w kontekście pominięcia małżonka i zstępnych, a powołania osoby „obcej”^[1]. Interes najbliższej rodziny w takiej sytuacji chroniony jest uprawnieniem do żądania świadczenia pieniężnego od spadkobierców (art. 991 i n. kodeksu cywilnego^[2]), którego pozbawić można tylko w określonych przepisami okolicznościach.

Osoba sporządzająca testament może dojść do wniosku, że w gronie jego najbliższych są osoby, co do których nie tylko nie chce, żeby po nim dziedziczyły, ale zasłużyły one na to, by zostać pozbawione także prawa do

¹ Chodzi w tym miejscu o ocenę pod względem etycznym i moralnym decyzji spadkodawcy o wyborze spadkobiercy, a nie faktu dziedziczenia wskazanej przez niego osoby.

² Ustawa z dnia 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny, t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 1610 ze zm. Dalej jako k.c.

zachowku. Szanując wolę spadkodawcy, prawo wyposaża go w instytucję wydziedziczenia – możliwość całkowitego wykluczenia członka rodziny z udziału w jakichkolwiek korzyściach po śmierci testatora. Nie pozostawiono mu jednak zupełnej swobody, określając przesłanki uzasadniające skorzystanie z tej możliwości (art. 1008 k.c.). Nie jest to zatem w pełni arbitralna decyzja spadkodawcy. Ponadto, do wydziedziczenia może dojść tylko wtedy, gdy w treści testamentu zostanie wskazane, że uprawniony do zachowku wypełnił swoim zachowaniem jedną z opisanych w ustawie podstaw (art. 1008 k.c.).

Gdy spadkodawca nie skorzysta ze swojego uprawnienia do wskazania spadkobierców w testamencie, w grę wchodzi dziedziczenie ustawowe. Regulacja w tym zakresie jest refleksem prawa rodzinnego, ustawodawca uznał bowiem, że to osoby z kręgu rodzinnego osoby zmarłej powinny stać się kontynuatorami jej sytuacji majątkowej. Należy jednak mieć na względzie, że głównym celem prawa spadkowego jest zapewnienie ciągłości prawnej majątku, a nie ochrona rodziny. Na straży interesów najbliższego kręgu rodzinnego (małżonka, dzieci i rodziców) stoi wspomniana już instytucja zachowku oraz inne szczegółowe rozwiązania jak tzw. zapis naddziałowy (art. 939 k.c.) czy prawo do korzystania z mieszkania przez określony czas po śmierci spadkodawcy (art. 923 k.c.). Wskazany przez ustawodawcę krąg spadkobierców wyznaczony jest relacjami rodzinnymi (małżeństwem, pokrewieństwem, powinowactwem), co wynika z przekonania o tym, że spuścizna zmarłego w braku jego odmiennej woli należy się jego najbliższemu. Przyjęcie takiego rozwiązania, w którym podstawą dziedziczenia jest istniejący stosunek prawny o formalnym charakterze, ułatwia weryfikację^[3] oraz jednoznaczne ustalenie podmiotów przejmujących spadek. Regulacja ta w pewnym stopniu ma służyć także wzmocnieniu więzi rodzinnych.

Prawo spadkowe reguluje nie tylko samą sukcesję, lecz wprowadza rozwiązania umożliwiające wyeliminowanie dziedziczenia, które w konkretnym przypadku byłoby sprzeczne z zasadami słuszności^[4]. W pewnej

³ Hanna Witczak, „O potrzebie reformy instytucji niegodności dziedziczenia w świetle zmian proponowanych przez Ministerstwo Sprawiedliwości” *Prawo i Więzy*, nr 3 (2022): 30–31. Autorka uważa jednak, że relacje rodzinne uzasadniające dziedziczenie powinny mieć nie tylko formalny, ale także faktyczny charakter.

⁴ Hanna Witczak, *Wyłączenie od dziedziczenia na mocy orzeczenia sądu* (Warszawa: Lexis Nexis, 2013): 61; Adrianna Tomczyk, *Skutki cywilnoprawne naruszenia norm moralnych między osobami bliskimi* (Warszawa: C.H. Beck, 2020): 211; Mariusz Zelek, „art. 928”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. III, red. Maciej Gutowski

mierze cel ten realizuje zasada swobody testowania wyrażająca się w tym, że spadkodawca sam może zadecydować, kto będzie jego spadkobiercą, kogo wykluczy z grona powołanych do spadku, a nawet pozbawi zachowku. Motywacje spadkodawcy sporządzającego testament mogą być w tym przypadku różne. Jedną z opcji jest wyrażenie dezaprobaty dla obranej drogi życia i zachowania potencjalnego spadkobiercy – w tym sposobu, w jaki traktował on spadkodawcę, także w kontekście ciężących na nim obowiązków rodzinnych. Nie wszystkie okoliczności uzasadniające wykluczenie z grona dziedziczących będą jednak zawsze znane testatorowi w chwili sporządzania jego ostatniej woli, a niektóre z nich mogą mieć miejsce już po jego śmierci. Ponadto, na ochronę przed niesłusznym dziedziczeniem zasługują także te sytuacje, gdy podstawą sukcesji jest ustawa, szczególnie wówczas, gdy spadkodawcą była osoba, która nie miała zdolności do sporządzenia testamentu. Z tego względu ustawodawca może wprowadzić takie instrumenty prawne, które umożliwią także innym podmiotom reakcję, gdy dziedziczenie przez konkretną osobę wzbudzałoby sprzeciw moralny. Taka ingerencja w porządek dziedziczenia powinna być jednak ostrożna, wyważona i uzasadniona, a regulacja prawna sformułowana w sposób na tyle precyzyjny, aby z jednej strony nie budzić wątpliwości, z drugiej – pozostawiać sądowi pewien luz decyzyjny^[5].

Analiza prawa spadkowego uprawnia do wniosku, że na to, aby zostać spadkobiercą nie trzeba sobie specjalnie zasłużyć^[6]. Wystarczy decyzja spadkodawcy lub przynależność do kręgu podmiotów określonego przez ustawodawcę. Pojawia się w tym kontekście pytanie o trafność koncepcji tzw. godności dziedziczenia jako jednej z przesłanek spadkobrania^[7]. Prawo

(Warszawa: C.H. Beck, 2022), 1250; Mariusz Załucki, „art. 928” [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Mariusz Załucki (Legalis: C.H. Beck, 2023), Nb. 1; Maksymilian Pazdan, „art. 928”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. II, Art. 450–1088, red. Krzysztof Pietrzykowski (Legalis: C.H. Beck, 2021), Nb. 1; Witold Borysiak, „art. 928”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Witold Borysiak (Legalis: C.H. Beck, 2022), teza 1; Joanna Kuźmicka-Sulikowska, „art. 928”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Edward Gniewek, Piotr Machnikowski (Legalis: C.H. Beck, 2021), Nb. 1.

⁵ Tak też Witczak, *Wyłączenie*, 291.

⁶ W literaturze zwrócono uwagę, że dziedziczenia nie należy traktować jako nagrody za dobre zachowanie Joanna Haberko, „Uwagi *de lege ferenda* w związku z projektowanym rozszerzeniem przesłanek niegodności” *Rejent*, nr 7 (2022): 46.

⁷ Zob. np. Jerzy Kremis, „art. 928”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Edward Gniewek, Piotr Machnikowski (Legalis: C.H. Beck, 2014), Nb 1–2 i przywołani tam: Jacek Zralek, „Niegodność dziedziczenia – uwagi *de lege ferenda*” *Rejent*, nr 2 (2006); Barbara Rystwej-Markiewicz, „Niegodność dziedziczenia” *Przegląd Sądowy*, nr 9 (2006).

przewiduje okoliczności uzasadniające wykluczenie pewnych osób z grona spadkobierców z tego powodu, że ich dziedziczenie byłoby sprzeczne z zasadami słuszności. Nie przesądza to jednak jeszcze o „godności” osób dziedziczących, którym na przykład spadkodawca przebaczył, albo takich, wobec których nie wszczęto odpowiedniego postępowania przed sądem (art. 928 i art. 940 k.c.) chociażby ze względu na upływ terminu do wytoczenia powództwa (art. 929, art. 940 § 2 k.c.). Przepisy regulujące dziedziczenie nie wymagają także, aby spadkobierca wykazał się właściwą postawą wobec spadkodawcy ani nie nakładają na sąd obowiązku ustalenia, czy osoby, które mają dziedziczyć, nie dopuściły się działań dających podstawę ich wykluczenia^[8].

Prawo spadkowe konstruuje jednak szczególne instytucje, które pozwalają na wyeliminowanie tych spadkobierców, których dziedziczenie budziłoby moralny sprzeciw. Jedną z nich jest uznanie za niegodnego (art. 928 k.c.), które przewiduje, że spadkobierca może w drodze orzeczenia sądu zostać wykluczony od dziedziczenia, jeżeli zaistniały ku temu określone ustawowo przesłanki. Podzielić należy dominujące stanowisko doktryny i judykatury, że katalog podstaw uznania za niegodnego wskazany w art. 928 k.c. jest zamknięty^[9]. Oznacza to, że nie ma możliwości zastosowania rozwiązania przyjętego w omawianym przepisie do innych stanów faktycznych na zasadzie analogii. Od pewnego czasu zgłaszano w związku z tym potrzebę uwzględnienia także innych okoliczności, w których dziedziczenia konkretnej osoby nie można pogodzić z zasadami słuszności^[10]. Wśród nich na uwagę zasługuje przede wszystkim kwestia nierealizowania

⁸ Taką sytuację przewidują te systemy prawne, w których niegodność następuje *ex lege*. W ten sposób art. 7 dekretu o prawie spadkowym z 8.10.1946 r. O różnicach, wadach i zaletach skutków niegodności następujących z mocy prawa, jak i wynikających z sądowego uznania za niegodnego zob. Zrałek, „Niegodność”, 203–205.

⁹ Józef Stanisław Piątowski, Hanna Witczak, Agnieszka Kawałko, „§ 14. Niegodność”, [w:] *System prawa prywatnego. Prawo spadkowe*, t. x, red. Bogudar Kordasiewicz (Warszawa C.H. Beck, 2013), 176–177; Andrzej Kidyba, Elżbieta Niezbecka, „art. 928”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. iv, *Spadki*, red. Andrzej Kidyba (Warszawa: Wolters Kluwer, 2015), 59; Witczak, *Wyłączenie*, 136; eadem, „art. 928”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. iv, *Spadki*, red. Magdalena Habdas, Mariusz Fras (Warszawa: Wolters Kluwer, 2019), 134–135; Elżbieta Skowrońska-Bocian, Jacek Wierciński, „art. 928”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. vi, *Spadki*, red. Jacek Gudowski (Warszawa: Wolters Kluwer, 2017), 65; Pazdan, „art. 928”, Nb 4; Załucki, „art. 928”, Nb 2; Kuźmicka-Sulikowska, „art. 928”, Nb. 2. Odmiennie Borysiak, „art. 928”, tezy 28–30.

¹⁰ Np. Zrałek, „Niegodność”, 429–37; Borysiak, „art. 928”, teza 55.1–55.3.

obowiązków rodzinnych polegających na nieutrzymywaniu kontaktów czy braku troski o najbliższych, w tym także uchylanie się od świadczenia alimentów^[11]. W świetle obowiązującej do niedawna regulacji mogły one bowiem stanowić podstawę do wydziedziczenia, co obejmowało tylko te sytuacje, gdy spadkodawca miał świadomość niewłaściwego zachowania spadkobiercy i był zdolny do sporządzenia testamentu.

Potrzebę uzupełnienia przesłanek uznania za niegodnego dostrzegło także Ministerstwo Sprawiedliwości i uwzględniło to zagadnienie w projekcie zmian kodeksu cywilnego^[12]. Pierwotnie zaproponowano w nim, aby niegodność mogła zostać orzeczona także wobec osoby, która uporczywie nie wykonywała obowiązku alimentacyjnego wobec spadkodawcy lub uporczywie uchylała się od sprawowania opieki nad spadkodawcą^[13]. Ostatecznie w wersji przedłożonej do Sejmu przesłanki te uzupełniono oraz doprecyzowano i w takim kształcie zostały one przyjęte w drodze ustawy nowelizującej kodeks cywilny^[14]. Warto zatem przyjrzeć się bliżej nowym przyczynom uznania za niegodnego wskazanym w art. 928 § 1 pkt 4 i 5 k.c. oraz sposobowi ich skonstruowania.

¹¹ Zob. np. Albert Meszorer w: *Materiały dyskusyjne do Projektu Kodeksu Cywilnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej: materiały sesji naukowej 8–10 grudnia 1954 r.*, red. Jan Wasilkowski (Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1955), 258. Przywołuję za Tomczyk, „Skutki cywilnoprawne”, 215. Zob. także Borysiak, „art. 928”, tezy 27–27.3 oraz Jacek Wierciński, „O przestępstwie jako przyczynie niegodności dziedziczenia” *Kwartalnik Prawa Prywatnego*, nr 2 (2010): 569.

¹² Projekt ustawy – o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw z dnia 20 stycznia 2023, Druk nr 2977 IX kadencja.

¹³ Projekt ustawy – o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw z dnia 15 grudnia 2021 r. (w wykazie prac legislacyjnych UD 222). Więcej na temat zob. Tomasz Justyński, Ewa Kabza, „Uwagi na marginesie projektowanych zmian w prawie spadkowym” *Krakowski Przegląd Notarialny*, nr 1 (2022): 15–28; eadem, „O potrzebie zmian w prawie spadkowym w kontekście projektu ustawy z dnia 15 grudnia 2021 r.”, *Przegląd Legislacyjny*, nr 1 (2022): 11–31; Haberko, „Uwagi”, 44–62.

¹⁴ Ustawa z dnia 28.07.2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. z 2023 r. poz. 1615. Regulacja wchodzi w życie 15.11.2023 roku.

2 | Uporczywe uchylanie się od wykonywania wobec spadkodawcy obowiązku alimentacyjnego

Pierwszą z nowych sytuacji, która będzie umożliwiała uznanie spadkobiercy za niegodnego, jest uporczywe uchylanie się od „wykonywania wobec spadkodawcy obowiązku alimentacyjnego określonego co do wysokości orzeczeniem sądowym, ugodą zawartą przed sądem albo innym organem albo inną umową”.

W porównaniu do pierwotnej wersji projektu ministerialnego, w której zaproponowano „uporczywe niewykonywanie” obowiązku alimentacyjnego, zmianę na „uchylanie się od wykonywania” w ostatecznym tekście ustawy przyjąć należy z aprobatą. Niewykonywanie obowiązku wynikać może bowiem z różnych powodów, także tych o charakterze obiektywnym, niezależnych od zobowiązanego. Uchylanie się jest natomiast działaniem świadomym i celowym^[15].

Zachowanie spadkobiercy musi mieć ponadto, zgodnie z art. 928 § 1 pkt 4 k.c., charakter uporczywy. Ustalenie „uporczywości” w odniesieniu do niealimentacji stanowiło wyzwanie dla sądów karnych orzekających o popełnieniu przestępstwa z art. 209 kodeksu karnego^[16] w jego dawnym brzmieniu. W wytycznych wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej w zakresie prawnokarnej ochrony rodziny wskazano, że znamię uporczywości łączy w sobie dwa elementy. Jeden ma charakter subiektywny i „polega na szczególnym nastawieniu psychicznym wyrażającym się w nieustępliwości, chęci postawienia na swoim (obojętne z jakich pobudek), podtrzymywaniu własnego stanowiska na przekór ewentualnym próbom jego zmiany (np. mimo wszczęcia egzekucji cywilnej)”^[17]. Drugi – obiektywny – przejawia się w „trwaniu takiego stanu rzeczy przez pewien dłuższy czas”^[18].

¹⁵ W uchwale całej Izby Karnej Sądu Najwyższego z dnia 9.06.1976 r. VI KZP 13/75, OSNKW 1976, nr 7–8, poz. 86 zwrócono uwagę, że „sam fakt niewykonania określonego obowiązku nie jest równoznaczny z uchylaniem się od niego. W pojęciu bowiem uchylania się zawarty jest negatywny stosunek psychiczny osoby zobowiązanej do nałożonego na nią obowiązku, sprawiający, że nie dopełnia ona tego obowiązku, mimo że ma obiektywną możliwość jego wykonania”.

¹⁶ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 1138 ze zm. Dalej jako k.k.

¹⁷ Uchwała całej Izby Karnej Sądu Najwyższego z dnia 9.06.1976 r. VI KZP 13/75, OSNKW 1976, nr 7–8, poz. 86.

¹⁸ Ibidem.

Ze względu na trudności interpretacyjne w 2017 r. dokonano nowelizacji kodeksu karnego i zrezygnowano z przesłanki uporczywości zaniechania alimentacji na rzecz określenia w art. 209 k.k. konkretnego okresu niewykonywania obowiązku alimentacyjnego lub wartości zaległych świadczeń. Prawo karne wymaga jednak bardziej precyzyjnego i niebudzącego wątpliwości określenia znamion czynu zabronionego, z którego popełnieniem wiąże się odpowiedzialność karna.

Wykładnia „uporczywości” wydaje się nieco łatwiejsza na gruncie prawa cywilnego, ponieważ dziedzina ta, posługując się klauzulami generalnymi, pozwala na większą swobodę dokonywania oceny z odwołaniem do doświadczenia życiowego czy norm obyczajowych i moralnych obowiązujących w społeczeństwie. Pojęcie to funkcjonuje już na gruncie kodeksu cywilnego właśnie w obszarze prawa spadkowego w przesłankach wydziedziczenia (art. 1008 k.c.), pojawia się także w innym miejscu, charakteryzując powód wcześniejszego wypowiedzenia umowy najmu lokalu (art. 685 k.c.). Niestety nie oznacza to jeszcze braku problemów związanych z interpretacją nowej przesłanki niegodności.

Zgodnie z definicjami słownikowymi słowo „uporczywy” oznacza „utrzymujący się długo lub ciągle powtarzający się”^[19], chodzi również o określenie sytuacji nie tylko o charakterze długotrwałym, ale ocenianej ponadto jako nieprzyjemna lub szkodliwa^[20]. Z językowego punktu widzenia jako uporczywe dla zobowiązanego można by zatem określić dopominanie się alimentów przez zdeterminowanego uprawnionego, choć jego działania w żadnej mierze nie będzie można przecież uznać za naganne.

Autorzy projektu nowelizacji odwołują się w uzasadnieniu do stanowiska doktryny oraz orzecznictwa, wskazując, że przez „uporczywość” rozumie się zachowanie długotrwałe, powtarzalne, nacechowane złą wolą i nieustępliwością. Podkreślają oni, że uporczywość występuje wówczas, gdy dochodzi do permanentnego niewykonywania przez zobowiązanego świadczeń alimentacyjnych, mimo iż ma on obiektywną możliwość ich spełnienia^[21]. Przyjęta interpretacja słowa „uporczywie”, oparta przede wszystkim na dorobku doktryny i judykatury prawa karnego, ma zatem subiektywno-obiektywny charakter, uwzględnia bowiem, wbrew wykładni językowej,

¹⁹ Słownik języka polskiego PWN. <https://sjp.pwn.pl/szukaj/uporczywie.html>. [dostęp: 29.11.2022].

²⁰ Wielki słownik języka polskiego PAN. <https://wsjp.pl/haslo/podglad/4987/uporczywy>. [dostęp: 29.11.2022].

²¹ Uzasadnienie projektu z 15.12.2021, 3.

motywację sprawcy działającego świadomie i celowo. Odwołuje się zarówno do sposobu postępowania (wielokrotność, długotrwałość, nieustanność), jak i do nastawienia psychicznego podmiotu (upór, zatwardziałość, zła wola)^[22].

Stanowisko doktryny cywilistycznej co do znaczenia terminu „uporczywie” jest podzielone. Część autorów, podobnie jak specjaliści prawa karnego, wskazuje dwa aspekty tego pojęcia: czasowy, polegający na trwałości, i psychiczny, przejawiający się w negatywnej postawie zobowiązanego^[23]. Inni natomiast nadają uporczywości znaczenie bardziej odpowiadające słownikowemu, przywiązując wagę do powtarzalności oraz trwałości zachowania^[24].

Pojawia się zatem pytanie, czy dla dokonania negatywnej oceny zachowania spadkobiercy nie byłoby lepiej posłużyć się funkcjonującym w prawie cywilnym sformułowaniem „rażący”^[25], interpretowanym jako „poważny”

²² Uchwała Sądu Najwyższego z 9.06.1976 r., VI KZP 13/75, Lexis Nexis nr 305608; wyrok Sądu Najwyższego z 3.07.2003 r., II KK 125/03, Lexis Nexis nr 371270; wyrok Sądu Najwyższego z 3.07.2007 r., III KK 144/07, LEX nr 307769; Wyrok Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z dnia 5.04.2018 r., I Aca 1095/17, Legalis.

²³ Tomasz Sokołowski, Karol Szadkowski, „art. 1008”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. III, red. Maciej Gutowski (Warszawa: C.H. Beck, 2022), 1661; Julian Jezioro, „art. 685”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Edward Gniewek (Legalis: C.H. Beck, 2021), Nb 2; Mariusz Załucki, „art. 1008”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. VI, *Spadki (art. 922–1087)*, red. Mariusz Frasz, Magdalena Habdas (Warszawa: Wolters Kluwer, 2019), 520; Jacek Górecki, Grzegorz Matusik, „art. 685”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. serii Konrad Osajda, red. tomu Witold Borysiak (Legalis: C.H. Beck, 2022), teza 2. Aprobata dla stosowania prawnokarnej interpretacji „uporczywości” wyraziła Witczak, „O potrzebie”, 45–46.

²⁴ Adam Doliwa, „art. 1008”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Mariusz Załucki (Legalis: C.H. Beck, 2023), Nb 4; Aneta Biały, „art. 685”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. IV, *Zobowiązania. Część szczególna (art. 535–7649)*, red. Mariusz Frasz, Magdalena Habdas (Warszawa: Wolters Kluwer, 2018), 466; Grzegorz Koziół, „art. 685”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. III, *Zobowiązania – część szczególna*, wyd. 2, red. Andrzej Kidyba (Warszawa: Wolters Kluwer, 2014), 534; Jerzy Ciszewski, Jakub Knabe, „art. 1008”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. Piotr Nazaruk (LEX 2022), teza 5; Elżbieta Skowrońska-Bocian, Jacek Wierciński, „art. 1008”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. VI, *Spadki*, wyd. 2, red. Jacek Gudowski (Warszawa: Wolters Kluwer, 2017), 296; Andrzej Kidyba, Elżbieta Niezbecka, „art. 1008”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. IV, *Spadki*, wyd. 4, red. Andrzej Kidyba, Elżbieta Niezbecka (Warszawa: Wolters Kluwer, 2015), 291 i 293; Marek Salamonowicz, „art. 685”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Mariusz Załucki (Legalis: C.H. Beck, 2023), Nb 1 i 2; Janina Pano-wicz-Lipska, „art. 685”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. III, red. Maciej Gutowski (Legalis: C.H. Beck, 2022), Nb 1. Podobnie wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie V Wydział Cywilny z dnia 22.09.2020 r. V Aca 174/20, Legalis nr 2503714.

²⁵ Zob. np. art. 685, 898 § 1 k.c. i art. 111 § 1 k.r.o.

i „zawiniony” „z nasileniem złej woli”^[26]. Sami autorzy projektu podkreślają przecież, że proponowana przesłanka niegodności obejmować ma właśnie rażące przypadki zaniechań, wynikające ze złej woli zobowiązanego^[27]. Odwołują się jednak do „zbliżonego aksjologicznie unormowania art. 1008 pkt 1 i 3 k.c.”, twierdząc, że „nie powinno pozostawiać wątpliwości, że zachowanie danej osoby jest uporczywe tylko wówczas, gdy jest nie tylko umyślne, ale i świadome oraz *ukierunkowane* na osiągnięcie skutku negatywnego dla uprawnionego”^[28].

Za uzupełnieniem nowej przesłanki niegodności o określenie „rażące” przemawiałby jednak jeszcze jeden argument. Prawo przewiduje bowiem dla zobowiązanego do świadczenia alimentów możliwość uchylenia się od realizacji ciążącego na nim obowiązku we wskazanych w ustawie przypadkach – takich jak sprzeczność żądania z zasadami współżycia społecznego (art. 1441 kodeks rodzinny i opiekuńczy^[29]) czy też nadmierny uszczerbek dla rodziców pełnoletniego dziecka, a także brak starań w dążeniu do samodzielności ze strony pełnoletniego dziecka (art. 133 § 3 k.r.o.). Nie każde zatem uchylanie się, nawet jeżeli dla uprawnionego uporczywe, będzie bezprawne. W tym przypadku użycie słowa „rażące” wskazywałoby, że chodzi tylko o te przypadki, które nie mają ustawowego uzasadnienia.

W świetle powyższych uwag wydaje się, że sformułowanie przesłanki niegodności jako „uchylanie się w sposób rażący i uporczywy od wykonywania obowiązku alimentacyjnego” dokładniej charakteryzowałoby zachowanie spadkobiercy.

Pierwotna wersja nowej przyczyny uznania za niegodnego przygotowana przez ministerstwo wywołała także wątpliwość, czy o uporczywym niewykonywaniu obowiązku alimentacyjnego można mówić dopiero wtedy, gdy uprawniony domagał się realizacji świadczenia na drodze sądowej, nie doszło jednak do wyegzekwowania należności; czy też uporczywa niealimentacja ma miejsce także wówczas, gdy zobowiązany po prostu nie świadczył alimentów, w ogóle nie interesując się losem uprawnionego,

²⁶ Salamonowicz, „art. 685”, Nb 1; Panowicz-Lipska, „art. 685”, Nb 1; Górecki, Matusik, „art. 685”, teza 2; Jezioro, „art. 685”, Nb 2; Krzysztof Pietrzykowski, „art. 685”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Krzysztof Pietrzykowski, (Legalis: C.H. Beck, 2021), Nb 2. Zob. też wyrok Sądu Najwyższego z 7.5.2003 r., IV CKN 115/01, Legalis; wyrok Sądu Najwyższego z 23.3.2000 r., II CKN 810/98, Legalis.

²⁷ Uzasadnienie projektu z 20.01.2023, 3.

²⁸ Ibidem, 4.

²⁹ Ustawa z dnia 25.02.1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, t. jedn. Dz.U. z 2020 r. poz. 1359 ze zm. Dalej jako k.r.o.

który z różnych względów nie korzystał z dochodzenia przysługujących mu uprawnień. W tym kontekście pojawiła się również kwestia zaspokajania potrzeb uprawnionego przez inną osobę albo współzobowiązana, albo zobowiązana w dalszej kolejności. Dokonując oceny na gruncie prawa rodzinnego, należy stwierdzić, że istotne znaczenie ma sam fakt istnienia obowiązku alimentacyjnego, bez konieczności jego dookreślenia w drodze orzeczenia czy umowy, gdyż powstaje on *ex lege*. Dochodzenie jednak swoich praw przed sądem i brak ich wyegzekwowania po uzyskaniu przez uprawnionego prawomocnego wyroku przesądzałoby z pewnością o uporczywości i bezprawności uchylania się od świadczeń przez zobowiązanego.

Przyjęta przez parlament zmiana art. 928 k.c. rozwiewa te wątpliwości, ponieważ uzupełniono w niej, że uchylanie się od alimentów dotyczyć ma obowiązku „określonego co do wysokości orzeczeniem sądowym, ugodą zawartą przed sądem albo innym organem albo inną umową”. Zmiana ta nie zasługuje jednak na akceptację z dwóch powodów. Po pierwsze dlatego, że w zasadzie pokrywa się z przesłanką umyślnego, ciężkiego przestępstwa przeciwko spadkodawcy (art. 928 § 1 pkt 1 k.c.), którym może być przestępstwo niealimentacji z art. 209 k.k.^[30] Po drugie, takie ujęcie przesłanki niegodności uniemożliwia uznanie za niegodnego osoby, która w ogóle nie interesowała się losem swojego krewnego, wobec którego miała obowiązek alimentacyjny. W sposób szczególny rozwiązanie to dotyczy małoletnich, na przykład w sytuacji, gdy rodzic, sprawujący bieżącą pieczę nad dzieckiem nie wystąpił w imieniu dziecka o alimenty od drugiego rodzica. Warto zwrócić uwagę, że uprawnienie dziecka nie jest uwarunkowane pozostawaniem przez nie w niedostatku, co więcej dziecko ma prawo do podobnej stopy życiowej co jego rodzice. Brak zainteresowania rodzica losem dziecka, w tym zaspokajaniem jego potrzeb, powinien być uwzględniony także wówczas, gdy nie doszło do sądowego czy umownego określenia wysokości alimentów. W przeciwnym razie trudno podzielić przekonanie autorów projektu o uzupełniającym wobec art. 928 § 1 pkt 1 k.c. charakterze nowej przesłanki^[31].

³⁰ W ten sposób orzekł w wyroku Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z 14.06.2000 r., 428 I Aca 262/00, LEX nr 51706. Za możliwością uznania niealimentacji za przestępstwo, o którym mowa w art. 928 § 1 pkt 1 k.c. Piątowski, Kawalko, Witczak, „§ 14. Niegodność”, 180; Witczak, „art. 928”, 145, też, „O potrzebie”, 45; Haberko, „Uwagi”, 55 i 58, która z tego powodu poddała w wątpliwość konieczność ustanawiania nowej przesłanki niegodności. Krytycznie odnośnie do tej koncepcji Wierciński, „O przestępstwie”, 568.

³¹ Uzasadnienie z 20.01.2023, 4.

3 | Uporczywe uchylanie się od sprawowania pieczy nad spadkodawcą

Druga z nowych przesłanek z art. 928 § 1 pkt 5 k.c. przewiduje, że uznany za niegodnego może zostać spadkobierca uporczywie uchylający się „od wykonywania obowiązku pieczy nad spadkodawcą, w szczególności wynikającego z władzy rodzicielskiej, opieki, sprawowania funkcji rodzica zastępczego, małżeńskiego obowiązku wzajemnej pomocy albo obowiązku wzajemnego szacunku i wspierania się rodzica i dziecka”. W pierwotnej wersji projektu posłużono się jedynie określeniem „uchylanie się od sprawowania opieki nad spadkodawcą”, które wzbudzało poważne wątpliwości i spotkało się z trafną krytyką^[32]. Słusznie zrezygnowano zatem z tej treści w nowej regulacji. Przyjęte przez ustawodawcę rozwiązanie nadal nie jest jednak wolne od wad i pozostaje trudne do zaakceptowania z następujących powodów.

Po pierwsze, pojęcie pieczy nad osobą w prawie rodzinnym stanowi przede wszystkim element władzy rodzicielskiej (art. 95 § 1 k.r.o.) oraz opieki prawnej (art. 155 § 1 k.r.o.), wiąże się zatem z niesamodzielnnością osoby – małoletniej lub ubezwłasnowolnionej – i przejawia się, najogólniej rzecz ujmując, faktyczną troską oraz dbałością o zaspokajanie jej codziennych potrzeb. Sformułowanie to występuje także jako „piecza zastępcza”, która jest organizowana przez państwo i przybiera postać systemu obejmującego „zespół osób, instytucji i działań mających na celu zapewnienie czasowej opieki i wychowania dzieciom w przypadkach niemożności sprawowania opieki i wychowania przez rodziców” (art. 2 ust. 2 ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej^[33]). Niekiedy ustawodawca posługuje się tym określeniem dla opisania zjawiska faktycznego (art. 961, 1136, 1201 § 2 k.r.o.). Czasem dookreśla, że chodzi o „bieżącą pieczę nad dzieckiem” (art. 96 § 2, art. 158 k.ro.). W odniesieniu do osoby dorosłej piecza jest elementem jedynie opieki prawnej, nie ma zatem obowiązku pieczy pomiędzy małżonkami, rodzeństwem czy między rodzicami a dorosłym dzieckiem. Nie oznacza to oczywiście, że z relacji tych nie wynika obowiązek udzielania wsparcia i pomocy.

³² Zob. Justyński, Kabza, „O potrzebie”, 21; Haberko, „Uwagi” 58–59; Zelek, „art. 928”, 1270.

³³ Ustawa z dnia 9.06.2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 447, ze zm. Dalej jako w.r.s.p.z.u.

Po drugie, zarówno opieka prawna, jak i rodzina zastępcza jest ustanawiana i nadzorowana przez sąd. Kandydaci na osoby sprawujące tę funkcję muszą, poza wieloma innymi wymaganiami, dawać rękojmię jej należytego sprawowania (art. 42 ust 1 pkt 1 w.r.s.p.z.u., art. 148 § 2 k.r.o.). Warto w tym miejscu zaznaczyć, że w sytuacjach, gdy jest to konieczne, piecza zastępcza i opieka prawna powierzana jest tej samej rodzinie zastępczej. Zadaniem opiekuna jest sprawowanie pieczy nad osobą i majątkiem podopiecznego oraz jego reprezentacja, przy czym, jak już wspomniano, realizacja tych zadań podlega nadzorowi sądu opiekuńczego. Opiekun jest także zobowiązany wykonywać swe czynności z należytą starannością, jak tego wymaga dobro pozostającego pod opieką i interes społeczny (art. 154 k.r.o.). Jeżeli opiekun dopuszcza się czynów lub zaniechań, które naruszają dobro podopiecznego, sąd opiekuńczy zwalnia opiekuna (art. 169 § 2 k.r.o.)^[34]. Prawidłowo dokonany wybór osoby opiekuna oraz właściwie sprawowany nadzór sądowy nad jego funkcjonowaniem powinny zatem skutecznie zapobiegać sytuacji, w której doszłoby do „uporczywego uchylania się od wykonywania obowiązku pieczy nad spadkodawcą”.

Po trzecie, ze sprawowania opieki prawnej czy pełnienia funkcji rodziny zastępczej nie wynikają żadne uprawnienia do dziedziczenia, choć przepisy przewidują, że zarówno opiekunem, jak i rodziną zastępczą można ustanowić członków rodziny (art. 1125 § 1, art. 149 § 1 i 2 k.r.o. oraz art. 176 k.r.o.). Wybór taki uwarunkowany jest zawsze przede wszystkim dobrem małoletniego lub podopiecznego oraz spełnieniem przez kandydata na opiekuna wymagań określonych ustawowo. Osoby te podlegają także na zasadach ogólnych nadzorowi sądu. Dziedziczenie ustawowe opiekuna lub osoby pełniącej funkcję rodziny zastępczej możliwe jest zatem tylko wówczas, gdy ma umocowanie w więziach rodzinnych. W przypadku rodziny zastępczej i opieki prawnej wykluczyć natomiast należy dziedziczenie testamentowe, gdyż ani małoletni, ani ubezwłasnowolniony nie mają zdolności do sporządzenia ostatniej woli.

Po trzecie, w uzasadnieniu do projektu ustawy wskazuje się, że proponowana „zmiana ma na celu umożliwienie osobie, mającej w tym interes prawny (np. pozostałym spadkobiercom), przeciwstawienie się możliwości uzyskania korzyści ze spadku przez osobę niewykonyującą obowiązków wynikających z prawa rodzinnego i zasad współżycia społecznego w stosunku do spadkodawcy, mimo realnej możliwości ich spełnienia”^[35].

³⁴ Zob. także Justyński, Kabza, „O potrzebie”, 21.

³⁵ Uzasadnienie projektu z dnia 20.01.2023 r., 6.

Argument ten byłby przekonujący, gdyby źródło obowiązku – stosunek małżeństwa czy pokrewieństwa i zasady słuszności – traktować łącznie (np. dorosłe dziecko ma zarówno prawny, jak i moralny obowiązek troski o starszych rodziców). Autorzy projektu w innym miejscu sugerują jednak, że regulacja ta miałaby na celu „ocenę dbałości spadkobiercy o spadkodawcę, przede wszystkim w odniesieniu do osób niespokrewnionych”, przywołując jako przykład „częste przypadki powoływania do dziedziczenia faktycznych opiekunów”^[36]. Taka interpretacja art. 928 § 1 pkt 4 k.c. wydaje się jednak wątpliwa, chociażby dlatego że trudno wskazać źródło obowiązku sprawowania pieczy nad spadkodawcą przez niespokrewnionego opiekuna faktycznego, od którego miałby się on uporczywie uchylać. Istotna jest także kwestia, na jakiej podstawie miałyby dochodzić do spadkobrania. Należy w tym wypadku wykluczyć dziedziczenie ustawowe, gdyż dotyczy ono wyłącznie członków rodziny spadkodawcy. Powołanie przez spadkodawcę w testamencie faktycznego opiekuna uporczywie uchylającego się od wykonywania obowiązku pieczy nad spadkodawcą, które wydaje się mało prawdopodobne, może natomiast prowadzić do podważenia ważności testamentu ze względu na wystąpienie jednej z wad oświadczenia woli (art. 945 k.r.o.) albo jego autentyczności, co umożliwiłoby uznanie za niegodnego na podstawie art. 928 § 1 pkt 2 lub 3 k.c. Pojawia się również pytanie, dlaczego osoba (np. spokrewniony spadkobierca ustawowy) mająca interes w uznaniu za niegodnego nie podjęła za życia spadkodawcy odpowiedniej ingerencji odnośnie do zachowania faktycznego opiekuna.

Analiza pierwotnej wersji projektu nowelizacji, w której podstawą do uznania za niegodnego miało być uporczywe uchylanie się od wykonywania obowiązku opieki nad spadkodawcą, przy pominięciu treści uzasadnienia^[37], mogła prowadzić do wniosku, że autorzy projektu mieli na myśli zaniedbania w relacjach rodzinnych szczególnie wobec osób, które potrzebują wsparcia (małoletnich, niesamodzielnych, starszych). Wydaje się, że sytuacja ta odpowiadała przesłance wydziedziczenia, jaką jest uporczywe niedopełnianie obowiązków rodzinnych wobec spadkodawcy. Pojawia się zatem pytanie, czy nie byłoby celowe skorzystanie z tej samej

³⁶ Ibidem, 3.

³⁷ W uzasadnieniu do projektu z 15.12.2021 wprost odwołano się, że chodzi o opiekę, „która opisana została w Tytule III Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego (art. 145 i n. k.r.o.)”, 3.

konstrukcji przy określaniu nowej podstawy uznania za niegodnego^[38]. Obecne brzmienie art. 928 § 1 pkt 5 k.c. powoduje poważne trudności interpretacyjne, a treść uzasadnienia nie wyjaśnia intencji projektodawców.

4 | Ograniczenie nowych przesłanek uznania za niegodnego do spadkodawców pozbawionych zdolności testowania

To jednak nie koniec wątpliwości odnośnie do zmian w zakresie regulacji instytucji uznania spadkobiercy za niegodnego. Pojawia się bowiem pytanie, czy rzeczywiście zasadne jest wyposażanie osób trzecich w kompetencje do żądania wyłączenia spadkobiercy z udziału w spadku, jeżeli spadkodawca miał za życia możliwość dokonania z tych powodów wydziedziczenia^[39]? Dotychczasowe przesłanki uznania za niegodnego wymienione w art. 928 § 1 pkt 1–3 k.c. dotyczą bowiem okoliczności, o których spadkodawca często nie wiedział albo nawet nie mógł wiedzieć, bo na przykład miały miejsce po jego śmierci, w związku z czym wykluczona była jego osobista reakcja. Tymczasem brak realizacji obowiązków rodzinnych, także tych alimentacyjnych, jest dla spadkodawcy odczuwalny, zauważalny. Stanowi ponadto podstawę do wydziedziczenia.

W uzasadnieniu projektu trafnie zwrócono uwagę, że „wydziedziczenie jest możliwe jedynie w stosunku do ściśle określonego kręgu osób wskazanych w art. 1008 k.c.”^[40], chodzi bowiem o podmioty uprawnione do zachowku. Nie oznacza to jednak, że spadkodawca nie ma możliwości wykluczenia innych potencjalnych spadkobierców, takich jak na przykład rodzeństwo. Może to uczynić poprzez tzw. testament negatywny^[41],

³⁸ Podobnie Haberko, „Uwagi”, 59, 61–62.

³⁹ Tak też Załucki, „art. 928”, Nb 3.

⁴⁰ Uzasadnienie do projektu z 23.01.2023, 2.

⁴¹ Konrad Osajda, „art. 941”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Witold Borysiak (Legalis: C.H. Beck, 2022), teza 46; Mariusz Załucki, „art. 941”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Mariusz Załucki (Legalis: C.H. Beck, 2023), Nb. 12; Elżbieta Niezbecka, „Skutki prawne testamentu negatywnego i wydziedziczenia” *Rejent*, nr 7–8 (1992): 16–27; Anna Rojek, „Wydziedziczenie i testament negatywny” *Przegląd Sądowy*, nr 9(2006): 105–116.

wskazując, kto z grona spadkobierców ustawowych nie ma po nim dziedziczyć. Co więcej, taka decyzja spadkodawcy nie wymaga wykazania żadnych przesłanek ustawowych i nie podlega weryfikacji sądowej. Nieistotne są także powody jej podjęcia, nie muszą to być nawet zaniedbania w realizowaniu obowiązków rodzinnych. W sposób szczególny chroniona przez prawo przed negatywnymi konsekwencjami swobody testowania, poprzez instytucję zachowku, jest bowiem jedynie najbliższa rodzina spadkodawcy (małżonek, zstępni i rodzice).

Możliwość samodzielnego wyciągnięcia konsekwencji z naganego zachowania spadkobiercy nie dotyczy jedynie tych osób, które nie mają zdolności do sporządzenia testamentu – małoletnich, ubezwłasnowolnionych oraz znajdujących się w stanie uniemożliwiającym im wyrażenie ostatniej woli^[42]. I tu ponownie należy sięgnąć do treści uzasadnienia, w którym autorzy podkreślają, że właśnie ta niemożność sporządzenia testamentu przez niektóre osoby przemawia za poszerzeniem przesłanek uznania za niegodnego^[43]. Ponadto sugerują oni, że proponowane przez nich rozwiązanie jest zbliżone do przyjętego w § 541 pkt 3 ABGB^[44], umożliwiającego „uznanie za niegodną dziedziczenia osoby, która szczególnie ciężko zaniedbała wobec spadkodawcy obowiązki wynikające ze stosunku prawnego między rodzicami a dziećmi, jeżeli spadkodawca nie był w stanie sporządzić testamentu lub z innych przyczyn nie był w stanie wydziedziczyć tej osoby, a okoliczności nie wskazują, że przebaczył jej przed śmiercią”^[45]. Trudno jednak dostrzec to podobieństwo, gdyż art. 928 § 1 pkt 5 k.c. nie uwzględnia szczególnej sytuacji braku zdolności do sporządzenia testamentu, przewiduje szerszy zakres zastosowania odnośnie do wszystkich spadkobierców (a nie tylko rodziców lub dzieci) oraz dość kazuistycznie i mało precyzyjnie określa podstawy uzasadniające zastosowanie tej instytucji.

Z tego względu należałoby rozważyć, czy nowa przyczyna niegodności nie powinna zostać zawężona do wspomnianej kategorii spadkodawców i zostać bardziej elastycznie uregulowana co do sposobu sformułowania przesłanek. Regulacja mogłaby zatem brzmieć w sposób następujący:

Art. 928 § 1a k.c.: „Jeżeli spadkodawca ze względu na brak zdolności do czynności prawnych, stan zdrowia lub zaburzenia psychiczne nie mógł

⁴² Zob. także Hanna Witczak, „O potrzebie”, 32.

⁴³ Uzasadnienie projektu z 23.01.2023 r., 3.

⁴⁴ Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch BGBI. I Nr. 175/2021.

⁴⁵ Uzasadnienie projektu z 20.01.2023 r., 5.

sporządzić testamentu, uznania za niegodnego można żądać także wówczas, gdy spadkobierca w sposób rażący i uporczywy uchylał się od wykonywania wobec spadkodawcy obowiązków rodzinnych, w szczególności od ciężącego na nim obowiązku alimentacyjnego”.

Wydaje się, że takie ujęcie precyzyjniej i w sposób uzasadniony dawałoby podstawę do uznania spadkobiercy za niegodnego wówczas, gdyby dziedziczenie przez niego budziło sprzeciw moralny.

Bibliografia

- Biały Aneta, „art. 685”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. iv, *Zobowiązania. Część szczególna (art. 535-7649)*, red. Mariusz Frasz, Magdalena Habdas. 466-467. Warszawa: Wolters Kluwer, 2018.
- Borysiak Witold, „art. 928”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Witold Borysiak. Legalis: C.H. Beck, 2022.
- Ciszewski Jerzy, Jakub Knabe, „art. 1008”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. Piotr Nazaruk. LEX 2022.
- Doliwa Adam, „art. 1008”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Mariusz Załucki. Legalis: C.H. Beck, 2023.
- Górecki Jacek, Grzegorz Matusik, „art. 685”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Witold Borysiak. Legalis: C.H. Beck, 2022.
- Haberko Joanna, „Uwagi de lege ferenda w związku z projektowanym rozszerzeniem przesłanek niegodności” *Rejent*, nr 7 (2022): 44-2.
- Jezioro Julian, „art. 685”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Edward Gniewek. Legalis: C.H. Beck, 2021.
- Justyński Tomasz, Ewa Kabza, „O potrzebie zmian w prawie spadkowym w kontekście projektu ustawy z dnia 15 grudnia 2021 r.” *Przegląd Legislacyjny*, nr 1 (2022): 10-31.
- Justyński Tomasz, Ewa Kabza, „Uwagi na marginesie projektowanych zmian w prawie spadkowym” *Krakowski Przegląd Notarialny*, nr 1 (2022): 15-27.
- Kidyba Andrzej, Elżbieta Niezbecka, „art. 928”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. iv, *Spadki*, red. Andrzej Kidyba. 58-64. Warszawa: Wolters Kluwer, 2015.
- Kidyba Andrzej, Elżbieta Niezbecka, „art. 1008”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. iv, *Spadki*, wyd. iv, red. Andrzej Kidyba, Elżbieta Niezbecka. 288-295. Warszawa: Wolters Kluwer, 2015.

- Kozieł Grzegorz, „art. 685”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. III, *Zobowiązania – część szczególna*, wyd. 2, red. Andrzej Kidyba. 533–538. Warszawa: Wolters Kluwer, 2014.
- Kremis Jerzy, „art. 928”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Edward Gniewek, Piotr Machnikowski. Legalis: C.H. Beck, 2014.
- Kuźmicka-Sulikowska Joanna, „art. 928”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Edward Gniewek, Piotr Machnikowski. Legalis: C.H. Beck, 2021.
- Niezbecka Elżbieta, „Skutki prawne testamentu negatywnego i wydziedziczenia” *Rejent*, nr 7–8 (1992): 173–182.
- Osajda Konrad, „art. 941”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Witold Borysiak. Legalis: C.H. Beck, 2022.
- Panowicz-Lipska Janina, „art. 685”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. III, red. Maciej Gutowski. Legalis: C.H. Beck, 2022.
- Pazdan Maksymilian, „art. 928”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. II, *Art. 450–1088*, red. Krzysztof Pietrzykowski. Legalis: C.H. Beck, 2021.
- Piątowski Józef Stanisław, Hanna Witczak, Agnieszka Kawałko, „§ 14. Niegodność”, [w:] *System prawa prywatnego. Prawo spadkowe*, t. x, red. Bogudar Kordasiewicz. 175–211. Warszawa: C.H. Beck, 2013.
- Pietrzykowski Krzysztof, „art. 685”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Krzysztof Pietrzykowski. Legalis: C.H. Beck, 2021.
- Rojek Anna, „Wydziedziczenie i testament negatywny” *Przeegląd Sądowy*, nr 9 (2006): 105–117.
- Rystwej-Markiewicz Barbara, „Niegodność dziedziczenia” *Przeegląd Sądowy*, nr 9 (2006): 91–104.
- Salamonowicz Marek, „art. 685”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Mariusz Załucki. Legalis: C.H. Beck, 2023.
- Skowrońska-Bocian Elżbieta, Jacek Wierciński, „art. 928”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. VI, *Spadki*, red. Jacek Gudowski. 62–73. Warszawa: Wolters Kluwer, 2017.
- Skowrońska-Bocian Elżbieta, Jacek Wierciński, „art. 1008”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. VI, *Spadki*, wyd. 2, red. Jacek Gudowski. 293–298. Warszawa: Wolters Kluwer, 2017.
- Sokołowski Tomasz, Karol Szadkowski, „art. 1008”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. III, red. Maciej Gutowski. 1657–1666. Warszawa: C.H. Beck 2022.
- Tomczyk Adrianna, *Skutki cywilnoprawne naruszenia norm moralnych między osobami bliskimi*. Warszawa: C.H. Beck, 2020.
- Wierciński Jacek, „O przestępstwie jako przyczynie niegodności dziedziczenia” *Kwartalnik Prawa Prywatnego*, nr 2 (2010): 555–569.

- Witczak Hanna, „O potrzebie reformy instytucji niegodności dziedziczenia w świetle zmian proponowanych przez Ministerstwo Sprawiedliwości” *Prawo i Więzy*, nr 3 (2022): 30–31.
- Witczak Hanna, *Wyłączenie od dziedziczenia na mocy orzeczenia sądu*. Warszawa: Lexis Nexis, 2013.
- Witczak Hanna, „art. 928”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. IV, *Spadki*, red. Magdalena Habdas, Mariusz Fras. 128–173. Warszawa: Wolters Kluwer, 2019.
- Załucki Mariusz, „art. 928”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Mariusz Załucki. Legalis: C.H. Beck, 2023.
- Załucki Mariusz, „art. 941”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Mariusz Załucki. Legalis: C.H. Beck, 2023.
- Załucki Mariusz, „art. 1008”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. VI, *Spadki (art. 922–1087)*, red. Mariusz Fras, Magdalena Habdas. 517–524. Warszawa: Wolters Kluwer, 2019.
- Zełek Mariusz, art. 928”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. III, red. Maciej Gutowski. 1248–1270. Warszawa: C.H. Beck, 2022.
- Zrałek Jacek, „Niegodność dziedziczenia – uwagi de lege ferenda” *Rejent*, nr 2 (2006): 203–217.

